

1323 B
1577 1

Απὸ Κρήτης μεταφράζει Ἀλεξάνδρος...

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ★ ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙ
ΣΤΗ ΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

...αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν ὁσίων των ἔργων καὶ τῆς ἀλλοτρίως
...ἡλ' οὐκ ἀπὸ τῆς αὐτῆς μεθόδου, προσοχῆς, ἀντι-
...καὶ ἐκείνου.

...ἂν νὰ βοηθήσωμεν ἐν τῷ μέλλοντι τὴν ἐκδοτικὴν ἐπιχείρησιν
...κατασκευάσαντες ἐκείνην καὶ συγγενῆς τῇ καὶ αὐτῇ (καὶ πολλοὶ
...ἄλλοι, ἴσοι ἐν ἀριθμῷ) ἡμῶν ἐπιδεικνύσαν ἱστορίαν
...ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ. Ἀλλ' αἱ οἰκονομικαὶ συνθήκαι
...τοῦ ἡμετέρου "Εὐδίου" δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἐκδοθῇ τὸ ἔργον τοῦτο,
...ἐν τῷ ὁποίῳ ἀντιφάσκον ἀλλὰ ἐν μελέτῃ καὶ ἐργασίᾳ. Τοῦτο με-
...βρίσκει ἐπιτρέψει τὸν ἐν τῷ μετὰ τὸν πλοῦτον τῶν αἰῶνων ἀνταγωνισ-
...σμός, διὰ
...ἐκδοτικῶν δημοσιεύσεων. Τὰς τοιαύτας δημοσιεύσεις οἱ ἡμετέροι
...με ἰδιαιτέραν χαρὰν καὶ ἀντιμετώπιζοντες ἐννημεροῦμεν
...σφριζόμεθα εἰς τὴν ἐκδοτικὴν τὴν χειρωνακτικὴν καὶ ἀντιμετώπιζοντες τὸ ἔργον
...ἔργον ἐν Ἀθήναις Φεβρ. Μάρτ. 1949

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΕΠΙΘΕΤΟ
ΜΙΛΙΑΡΑΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΟΜΙΑΔΑΚΗΣ

[Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Γ' τόμου.]

ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ
ΑΡΙΘ. ΕΙΣΑΓ. 63761

ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΕΠΙΘΕΤΟ ΜΙΛΙΑΡΑΣ

Τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαράς-Μιλιαράκης¹ καὶ τὸ χωριὸ Μιλιαράδω, ποὺ προφανῶς πῆρε τὰ ὄνομά του ἀπὸ τοὺς πρώτους οἰκιστὰς τοῦ Μιλιαράδης², συνήθως γράφονται μὲ τὴ δηλαδὴ

1) Τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαράς-Μιλιαράκης ἀπαντᾷ σήμερα σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, ὅπως στὸ Τζερμιάδω Λασιθίου, στὴ Λασιθία Μεραμπέλου, στὰ Πεζὰ-Πεδιάδας καὶ στὸ Ἡράκλειο, ἀπὸ ὅσα μοῦ εἶναι γνωστά. Οἱ φορεῖς τοῦ ἐπιθέτου αὐτοῦ στὴν Κρήτη φαίνεται κατοίκησαν πρῶτα στὸ Τζερμιάδω Λασιθίου. Ἐκεῖ τουλάχιστο τοποθετοῦν τοὺς προπάτορές τους ὅλοι οἱ σημερινοὶ Μιλιαράδες, ὅπως μοῦ εἶπε ὁ φίλος κ. Γεώργιος Μιλιαράς, ἀπόστρατος ὑποστράτηγος.

Ἀπὸ πότε ὑπάρχει τὸ ἐπίθετο στὸ Λασιθί καὶ στὴν Κρήτη γενικὰ δὲν μοῦ εἶναι γνωστό. Πάντως μετὰ τὴς ἀρχῆς τοῦ 15. αἰῶνα, ὁπότε ἡ Βενετία ἐπέστρεψε καὶ πάλι τὴν καλλιέργειαν τοῦ Λασιθίου καὶ τὴν ἀποίκισή του, θὰ χρονολογεῖται ἡ ἐγκατάστασή τους ἐκεῖ. Στὴν Ἐμπανο Πεδιάδας ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα Μιλιαράς Γεώργιος τὸ 1672, ὅπως ἀναφέρεται στὸ Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἡρακλείου (τόμ. 3, σ. 183). Ἡ γραφὴ τοῦ ὀνόματος στοὺς τουρκικοὺς κώδικες δὲν διατηρεῖ βέβαια τὴν ἐλληνικὴ ὀρθογραφία, οὔτε ἀποδίδει τοῦτο αὐτούσιο. Στὸ ἴδιο χωριὸ τὸ ἔτος 1685 ἀπαντᾷ καὶ τὸ ἐπίθετο Μιλιαράης Δημήτριος (Τ.Α.Η. τ. 6, σ. 54), ποὺ ὑποθέτω πὼς εἶναι κακὴ γραφὴ τοῦ ἴδιου ἐπιθέτου Μιλιαράς.

Δὲν ξέρω ἐπίσης ἂν ὁ Σπυρίδων Μιλιαράκης, καθηγητὴς τῆς Βοτανικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ὁ ἀδελφός του Ἀντώνιος, ἱστορικός καὶ γεωγράφος, ποὺ γεννήθηκαν στὴν Ἀθήνα περὶ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα, εἶχαν συγγένεια μὲ τοὺς Μιλιαράδες-Μιλιαράκηδες τῆς Κρήτης.

Παρόμοιο οἰκογενειακὸ ἐπίθετο, τέλος, ἀπαντᾷ καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Ἰταλίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18. αἰῶνα. Ἐκεῖ γεννήθηκε τὸ 1785 ὁ Giovanni Migliara, ποὺ εὐτύχησε σὰν διακοσμητὴς καὶ σκηνογράφος στὸ Μιλάνο (βλ. Il Nuovissimo Melzi, Milano 1930).

2) Πολλὰ εἶναι τὰ χωριά καὶ οἱ συνοικισμοὶ τῆς Κρήτης ποὺ ἔχουν τὴν ἀρχὴν τους στὸ ὄνομα τῶν πρώτων οἰκιστῶν τους. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω τὰ παρακάτω, ποὺ μοιάζουν στὴ γλωσσικὴ τους παραγωγὴ: Τζερμιάδω (Λασιθίου) ἀπὸ τὸ οἶκον ἐπίθετο Τζερμιᾶς. Καραβάδω (Πεδιάδας) ἀπὸ τὸ Καραβᾶς. Μαρνέλιδω ἀπὸ τὸ Μαρνέλος καὶ Φιορέτζιδω ἀπὸ τὸ Φιορέτζης (συνοικισμοὶ στὴ Φουρνὴ Μεραμπέλου), Πίσσιδω (συνοικισμὸς κοντὰ στὸν Ἅγιο Νικόλαο Μεραμπέλου) ἀπὸ τὸ Πίσσης κλπ. Τὰ τοπωνύμια αὐτὰ παράγονται ἀπὸ τὴ γενική τοῦ πληθυντικοῦ τῶν ἐπιθέτων, ποὺ ἀρχικὰ θὰ ὑπονοοῦνταν ἡ λέξη: χωριό. Τὸ χωριὸ τῶν Τζερμιάδων, τῶν Μιλιαράδων κλπ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πρέπει νὰ γράφεται ἡ κατάληξη τῶν τοπωνυμίων τούτων μὲ ω καὶ ὄχι μὲ ο, ὅπως συνηθίζεται τελευταία ἀπὸ μερικοὺς. Στὴν Κέρκυρα, ἀντίθετα, γιὰ τὸ σχηματισμὸ τέτων τοπωνυμίων χρησιμοποιεῖται ἡ ὀνομαστικὴ τοῦ πληθυντικοῦ, σὰν τὰ: Γιαννάδες, Ἀργυράδες, Μαγουλάδες, Ριγγλάδες κλπ.

Μηλιαρᾶς, Μηλιαράκης, Μηλιαράδων. Ἡ γραφὴ αὐτὴ μὲν ἡθὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ στὴν περίπτωση ποὺ τὸ ὄνομα θὰ ἦταν δυνατό νὰ παράγεται ἀπὸ τὸ μῆλο. Μὰ τέτια παραγωγὴ τοῦ ἐπιθέτου δὲν εἶναι δυνατὴ σύμφωνα μὲ τοὺς γλωσσολογικοὺς κανόνες. Γιατὶ ἂν εἶχε τὴν ἀρχὴν τοῦ στὸ μῆλο ἔπρεπε τὸ ἐπίθετο νὰ εἴναι μῆλᾶς³⁾ πβλ. τόσα ἄλλα γνωστὰ ἐπίθετα σὰν τὰ: μελᾶς (μέλι), σταφυλᾶς (σταφύλι), ξυλᾶς (ξύλο), κρασᾶς (κρασί), κοσκινᾶς (κόσκινος), καλαθᾶς (καλάθι), καπελλᾶς (καπέλλο), βουτσινᾶς (βουτσὶ), λαδᾶς (λάδι) κλπ.

Ἡ ἐτυμολογία τοῦ ἐπιθέτου ἀπὸ τὸ ὄνομα μύλος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο πιστεύουν μερικοὶ πὼς προέρχεται⁴⁾, δὲν εἶναι δυνατὴ, γιατί καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ, γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους ποὺ ἀναφέρω παραπάνω, ἔπρεπε νὰ εἴναι μυλᾶς ἢ μυλωνᾶς.

Ἡ ἐτυμολογία του πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ ὄνομα ποὺ τὸ θέμα του μὲ τὴν κατάληξιν -ας νὰ ἀποτελεῖ τὴ λ. Μιλιαρᾶς (πβλ. σωμαῶρι > σωμαρᾶς, κουλοῦρι > κουλουρᾶς, γαιδοῦρι > γαιδοῦρᾶς κλπ).

Καὶ πραγματικὰ ὑπάρχει ἡ λέξις μιλιάριν καὶ μιλιάριον⁵⁾ ποὺ ἀναφέρεται σὲ μεσαιωνικὰ κείμενα καὶ λεξικά, μὲ τὴν ὁμοίαν χα-

³⁾ Γιά τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κατάληξης -ας ἀπὸ προσηγορικὰ ὀνόματα εἰς -εας βλ. Γεωργ. Ν. Χατζιδάκη, Μέσα καὶ Νέα Ἑλληνικά, Ἀθῆναι 1905, τόμ. Α' σ. 420.

⁴⁾ Οἰκογενειακὴ παράδοσις ἀναφέρει, ὅπως μοῦ εἶπε ὁ κ. Γ. Μιλιαρᾶς, ὅτι στὸ ἀπώτατο παρελθὸν ἤρθε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἄγνωστο πότε, πολυμελὲς οἰκογένεια μὲ 11 γυιούς, ποὺ ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ἐγκαταστάθηκε στὸ Λασιθί καὶ ἀπὸ τὸν κλάδον αὐτὸ κατάγονται ὅλοι οἱ σημερινοὶ Μιλιαράδες. Κατὰ τὴν ἴδιαν παράδοσιν κατασκεύαζαν μύλους, νερομύλους ἢ ἀνεμομύλους, ἄγνωστο, καὶ ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ πῆραν τὸ ἐπίθετον Μιλιαράδες!

⁵⁾ Βλ. E. A. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods, New York 1887, ὅπου: μιλιάριον = ἱππολέβης. Βλ. καὶ Φ. Κοκκοῦλέ, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός, Ἀθῆναι 1948, τ. Β', I, σ. 220.

Στὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα τοῦ Πτωχοπρόδρομου ἀναφέρονται οἱ παρακάτω στίχοι:

«Κατάβαινε εἰς τὴν τράπεζαν, βοήθει τὸν κελλᾶρον
καὶ κόπτε ξύλον, καὶ νερὸν κουβάλει εἰς τὸ μιλιάριν».

Ἄλλες παραλλαγές ἔχουν: «κουβάλει εἰς τὸ χάλκωμαν» ἢ «κουβάλει εἰς τὸ λεβέτιν», ὀνόματα ταυτώσημα μὲ τὸ μιλιάριν. Βλ. D. C. Hesselring et H. Pernot, Poèmes Prodromiques en Grec Vulgaires, Amsterdam 1910, III, 100-101, καὶ E. Legrand, B.G.V. Paris 1880, τ. I, σ. 56.

«Μεγάλα κακκάβια πρὸς θέρμανσιν ὕδατος δι' οἰκιακὴν χρῆσιν, πλύσιμον π.χ. ἐνδυμάτων, οἱ ἱππολέβητες τῶν ἀρχαίων ἐκαλοῦντο μιλιάρια» Φ. Κοκ-

ρακτηρίζονταν τότε, χάλκινο κατὰ τὸ πλεῖστο⁶, οἰκιακὸ σκεῦος, ποὺ εἶχε σχῆμα κόλουρου κώνου⁷, χρησιμοποιούμενο ὅπως τὰ σημερινὰ καζάνια γιὰ βράσιμο νεροῦ, γιὰ πλύσιμο κλπ.⁸. Μὰ ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ὑπάρχει αὐτούσια καὶ ἡ λέξη *μ ι λ ι α ρ ᾱ*ς ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ἐπαγγελματία ποὺ κατασκεύαζε τὰ *μ ι λ ι ᾱ ρ ι α*. Ὁ Πτωχοπρόδρομος⁹, ἐκθέτοντας στὸ Σεβαστοκράτορα προστάτη του τὴ μιζερίά του, λέει ἀνάμεσα στὰ ἄλλα :

«Ἐδῶ διαβαίνει ὁ *μ ι λ ι α ρ ᾱ*ς καὶ καταπιάσέ τον,
ὁ γύψος πτώσεις ἀπολεῖ, κράξε τὸν γυψοπλάστην»¹⁰.

Ἄρα δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀμφιβολία, σύμφωνα τουλάχιστο μὲ τὴν περιορισμένη βιβλιογραφία ποὺ διαθέτω, ὅτι τὸ ἐπίθετο *Μ ι λ ι α ρ ᾱ*ς-*Μ ι λ ι α ρ ᾱ* κ ης εἶναι ἐπαγγελματικό, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα γνωστὰ σήμερα μεσαιωνικὰ ἐπίθετα σὰν τά: Βλατᾶς, Βονκυκλάρης-Βονκυκλάκης, Καλυφάτης-Καλαφατάκης, Καλλιγᾶς-Καλικιάκης, Χαλκιᾶς-Χαλκιαδάκης, Ἀνυφαντῆς-Ἀνυφαντάκης κλπ.

κουλέ, ὅ.π. τ. Β' II, σ. 100, τ. Β' I, σ. 220. Τοῦ ἴδιου: Γεύματα, δειπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, ΕΕΒΣ τ. 10, σ. 120. Βλ. καὶ Σκαρλάτου Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Ἀθῆναι 1895, ὅπου: «*Μιλιάριον*=σκεῦός τι (γκιουγιούμι) διὰ ζέσταμα νεροῦ».

Ἡ λέξη *μ ι λ ι ᾱ ρ ι ν* δὲν εἶναι ἑλληνική. Τὴν πήραν, μαζί μὲ τὸ σκεῦος φυσικὰ ποὺ ἐδήλωνε, οἱ Βυζαντινοὶ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὅποιοι ὀνόμαζαν *miliarium* τὸ θερμαντήρα, γιὰτὶ ὁμοιάζε μὲ τὸ *miliarium* τῶν ρωμαϊκῶν δρόμων, δηλαδὴ μὲ τὶς κυλινδρικές πέτρες ποὺ ἔχτιζαν οἱ Ρωμαῖοι κατὰ μῆκος τῶν δρόμων τοὺς σὲ κάθε μίλιον, γιὰ νὰ δείχνει τὶς ἀποστάσεις, ἀνάλογα μὲ τὰ σημερινὰ ὁδόσημα (ἐρμάς) τῶν ἀμαξητῶν δρόμων. Βλ. Φ. Κουκουλέ, ὅ.π. τ. Β' II, σ. 100. Εἰκόνα τῆς *Colonna Miliare* βλ. στὸ *Vocabolario della lingua Italiana* δι Ν. Zingarelli, Bologna 1942, στὴ λέξη *miliare*.

⁶) Βλ. Du Cange, *Glossarium ad Scriptores Mediae & Infimae Graecitatis*, Lugduni 1688, ὅπου: «*Μιλιάριον*, *Miliarium cociatorium* seu *aënum in quo aqua ad potandum calescit*. Τὸ *μιλιάριον* καλούμενον ὑπὸ τῶν Ρωμαίων εἰς θερμοῦ ὕδατος κατεργασίαν κατασκευαζόμενον.

⁷) *Ἡγόρασας χαλκὸν ὃν μιλιάριον*, Ἡλιόδωρος.

⁸) Βλ. Φ. Κουκουλέ, Γεύματα, δειπνα κλπ. ὅ.π.

⁹) Πραγματικὰ τὸ σχῆμα αὐτὸ εἶναι πρακτικώτατο, γιὰτὶ ἔτσι ἐκτίθεται στὴ φλόγα τῆς φωτιᾶς μεγαλύτερη ἐπιφάνεια καὶ τὸ βράσιμο γίνεται γρηγορότερα. Τὰ σημερινὰ χάλκινα τοικάλια (χαλκώματα ἢ μπουγαδοτσίκια) ὅπως τὰ λέει ὁ λαὸς) μοῦ φαίνεται πὼς ἔχουν τὴν ἀρχὴ τοὺς στὰ *μ ι λ ι ᾱ ρ ι α*, τῶν ὁποίων εἶναι ἐξέλιξις.

¹⁰) Ὁ «*disgraziato letterato proletario del sec. XII*» ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ Α. Majuri. Βλ. Α. Majuri, *Un poeta mimografo Bizantino* στὸ περιοδικὸν *Atene e Roma*, anno XII, No 133-134, 1910, σ. 18.

¹¹) Βλ. Hesselings-Pernot, ὅ.π. II, 54 a b

Κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ὑπῆρχε μιὰ τάξι ἐπαγγελματιῶν ποὺ λέγονταν *μιλιάρδες*, ἐπειδὴ κατασκεύαζαν ἢ ἐπιδιόρθωναν τὰ *μιλιάρια*. Οἱ ἐπαγγελματίες αὐτοὶ γύριζαν, φαίνεται, στὰ χωριὰ ὅπως οἱ σημερινοὶ γανωτζίδες, ντενεκετζήδες, κοφινάδες, σταμνάδες κλπ. καὶ διόρθωναν τὰ *μιλιάρια* ἢ πουλοῦσαν καινούργια, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ παρατιθέμενο παραπάνω χωρίο τοῦ Πτωχοπροόδρουμου. Τέτιοι ἐπαγγελματίες ἦταν ἀσφαλῶς καὶ οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν Μιλιαράδων, καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἀναφερόμενη παράδοση (ὑποσ. 4), ὅτι δηλαδὴ οἱ πρῶτοι Μιλιαράδες ποὺ ἦλθαν στὴν Κρήτη ἦταν ἐπαγγελματίες, εἶναι μερικὰ ἀληθινή.

Σὰν ἐπαγγελματικὴ οἰκογένεια ἴσως ἦλθε πραγματικὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη—εἴτε ὅταν ἔγινε ὁ ἐποικισμὸς τῆς νήσου ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς, μετὰ τὴν ἀνάκτησίν της ἀπὸ τοὺς Ἀραβες, εἴτε καὶ ἀργότερα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀλωση τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους—γιά νὰ ἐργασθεῖ ἐδῶ, ὅπου στὸ τέλος καὶ ἐγκαταστίθηκε καὶ ἔγινε γνωστὴ μὲ τὸ ἐπαγγελματικὸ της ὄνομα, ἀφήνοντας αὐτὸ ποὺ θὰ εἶχε ἀσφαλῶς προηγούμενα, ὅπως καὶ σήμερα ἀκόμη συμβαίνει. Ἔτσι τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαρᾶς καὶ τὰ παραγόμενα ἀπὸ αὐτὸ πρέπει νὰ γράφονται *μὲ ι* καὶ ὄχι *μὲ η*, διατηρώντας τὴν ἐτυμολογικὴ τους ὁρθογραφία.

ΣΤΕΡΓ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ